

upozornila na typičnosti a zvláštnosti retribučního soudnictví na Slovensku (podléhalo zákonodárství Slovenské národní rady, zasahovaly do něho – podobně jako v Čechách – zahraniční vlivy, soudy se dopouštěly omylů, docházelo ke korupcím, problémům s vykonáváním rozsudku trestů smrti, do soudnictví prosakoval zcela zřejmě antisemitismus).

Poslední dva příspěvky se věnovaly období protektorátu. Jarmila Pešková podala informace o dokumentační rešerši antisemitských aktivit Národního souručenství v letech 1939–1944, včetně utřídění materiálu do jednotlivých tematických okruhů. Bude zajímavé sledovat další zasazení vypsaných a klasifikovaných dat do širších souvislostí protektorátního vývoje i geneze českého antisemitismu. Otomar L. Krejča se pak v zajímavém příspěvku o problémech etiky, vyrovnávání se s minulostí, otázkách řešených na materiálu fašistických skupin v době protektorátu (archiv Ministerstva vnitra), pokusil oponovat některým mýtům o poválečném období; antisemitismus byl podle něj chápán jako závažný delikt.

Je zřejmé, že důkladná analýza retribučního soudnictví napomůže náš pohled na poválečnou i válečnou atmosféru zpřesnit. Elegantní sborník (bohužel s občasnými chybami v interpunkci a s občasnou nevhodnou terminologií /židovské etnikum, židovská otázka/) je jedním z prvních kroků k poznání spisů mimořádných lidových soudů a trestních komisí národních výborů. Bude to chtít ovšem velkou sebekázeň členů rozsáhlého autorského kolektivu, aby se do budoucna mohlo přistoupit ke komparaci českého, slovenského i zahraničního vývoje. Tendence k nejednotné metodice výzkumu se již zcela zřejmě projeví.

Blanka Soukupová

Alexandra Navrátilová, *Narození a smrt v české lidové kultuře*.

Vyšehrad, Praha 2004, 314 s.

Publikace Alexandry Navrátilové, vědecké pracovnice Etnologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně, představuje výsledek dlouholetého odborného zájmu a osobního zaujetí tématem, které autorku oslovilo již v počátcích její vědecké dráhy. Otázkami obřadních se zabývala v rámci aspirantury a v roce 1980 obhájila kandidátskou disertační práci pod názvem „Obřady při narození a smrti“. Odborná profilace autorky se v dalších letech rozšířila (lidové stavitelství a problematika bydlení, internetnické vztahy a urbánní etnologie), nicméně problematice obřadní kultury a zejména obřadnosti životního cyklu zůstala nejněvnější.

Práci podloženou dlouholetým studiem bohatých materiálů a vlastním dlouhodobým terénním výzkumem rozčlenila autorka na dvě hlavní části – období příchodu na svět (*Narození, křtiny a šestinedělí*) se všemi zvyky a zvyklostmi toto období doprovázejícími a dobu odchodu jedince z tohoto světa (*Smrt a pohřbívání*) se všemi obřady k tomu náležejícími. Těmto dvěma základním partiím předřadila krátký úvod, kde upozornila na důležitou skutečnost, že tradicí ovlivněné obřadní a obyčejové projevy při narození a smrti člověka přezívají až do dnešních dnů a stále existuje potřeba značné části lidí vykonávat úkony posvátného, případně svátečního charakteru, jejichž zdroje spočívají v často velmi dávné minulosti. A to i u těch jednotlivců, kteří se prezentují jako bezkonfesní. Tradiční projevy lidové kultury (včetně těch spojených s narozením a smrtí člověka) tvoří i dnes významnou část moderního způsobu života a jejich vliv přetrvává.

Obřady a obyčeje při narození a smrti se významným způsobem podílely a podílejí na udržování a přenosu kulturní paměti. Navrátilová též zdůraznila složité souvislosti mezi tradicí a náboženstvím, mezi lidovým křesťanstvím, vírou v účinnost obyčejů a mezi oficiálními rituály dominantní katolické církve.

V první hlavní části věnované okolnostem příchodu člověka na svět rozebrala nejprve autorka narození jako jev lidové kultury, přičemž rozčlenila rituály spojené s narozením dítěte do tří základních etap – těhotenství, porod a šestinedělí – a do dvou funkčních rovin – zabezpečení zdraví dítěte a matky a přijetí novorozence do rodiny a společnosti (baptizace, křest a křtiny, nošení do kouta, kmotrovství). Dílčí problémové okruhy pak se širokým využitím nejrůznějších pramenů zpracovala v jednotlivých kapitolách (*Dítě jako dar i nelehký údel, Těhotenství – čas očekávání, odpovědnosti a hrozeb, Těžká hodinka, Odesli jsme pohana, přinášíme křesťana, Do kouta nosíme*) a podkapitolách (jako např. „Vítám vás do kostela, já jsem se dopustila“, Raději hřích než světskou hanbu, Přiletí čáp nebo vrána? Přijímací ceremoniály, Kmotrovství – příbuzenství nejen duchovní, Rituál první koupele, Izolace šestinedělek, Do kouta nosíme aneb pocta v šestinedělí). Již samy názvy kapitol a podkapitol výstižně předznamenávají tematický obsah jednotlivých etap a funkčních rovin sledovaného jevu.

Druhá stěžejní část práce se zabývá okolnostmi odchodu člověka ze života a obřadností s tím související. Představy a obyčeje spojené s úmrtím a pohřbíváním patří ke kulturním jevům, které se vyznačují archaičností a konzervativností a autorka v úvodní pasáži této druhé části knihy zdůraznila, že chce ukázat, v jak rozmanitých a symbolických kulturních formách se odehrávaly jednotlivé

obyčejové úkony a manipulace s mrtvým a s čím vším se museli pozástali vyrovnávat, aby splnili požadavky tradice a norem a nepostihlo je obecné odsouzení, které se ve vztahu k rodině přenášelo z generace na generaci. Podoby smrti a pohřbívání pak představila v komplexních souvislostech, včetně jejich místa, funkce a významu v rodině i širším společenství. Pojednala i nejednoduché téma pojetí duše a téma návratu mrtvých a kultu zemřelých. Tato témata souvisejí s mnoha aktivitami společenství i rodiny během řady rituálů, které je třeba vykonat v době mezi smrtí a pohřbem, při poslední cestě a na hřbitově. Neodmyslitelně patřilo a patří k těmto obyčejům oznamování smrti, konání pohřbu a projevy společenské účasti. K celkovému obrazu smrti a pohřbívání náleží i společensko-ekonomické souvislosti a otázky prestiže. Všechny tyto okolnosti zohlednila autorka při zpracovávání rozsáhlých pramenů v dílčích kapitolách (*Představy o smrti a posmrtném životě, Smrt v proměnách víry a sociality, Mezi smrtí a pohřbem, Pohřeb, Hřbitovy, Revenanti a tzv. nečistí zemřelí, Kult zemřelých a slavnosti jejich uctívání*.) a podkapitolách (např. *Duše na cestě do světa zemřelých, Odplata za hříchy, Obraz smrti ve středověkém myšlení, Smrt v příslovích a rčeních, Předzvěst smrti, Smrt a poslední vůle, Zjišťování a oznamování smrti, Rozloučení s domovem, Na poslední cestě, Uložení do hrobu, Pohřební hostiny a pohoštění, Pohřby svobodných mladých lidí, Dětské pohřby, Pohřební nařkání a projevy smutku, Magická moc hřbitovů a mrtvých, Prostředky proti návratům mrtvých, Pohoštění jako projev úcty zemřelým, Uctívání svatých a památka zemřelých*).

V závěru obsáhlé a se smyslem pro detail propracované publikace Alexan-

dra Navrátilová zdůraznila, že sledovala zvyky a obyčeje při narození a smrti jako svědectví složitosti a pestrosti duchovních představ o životě a místě člověka ve světě. Usilovala o to, aby se jí v rámci podrobného výkladu obřadnosti spjaté s narozením a smrtí podařilo ukázat i její další důležité poslání, že totiž obřadnost a její jednotlivé prvky zajišťovaly integraci společenství tím, že dávaly uzavřený a srozumitelný světonázorový, duchovní a morální rámec vztahům, do nichž lidé ve zlomových obdobích vstupovali.

Alexandra Navrátilová na základě obsáhlé a zevrubné analýzy širokého spektra pramenů podala plastický obraz o představách, postojích, obřadech, obyčejích i pověrách spojených s narozením a smrtí. Charakterizovala jejich strukturu, obsah i funkce, upozornila na jejich společensko-normativní význam a vystihla i jejich lidský smysl. Složitou a mnohvrstevnatou sít obřadů spojených s narozením a smrtí člověka sledovala autorka nejen z pozice etnologie či sociální a kulturní antropologie, ale i v širších společensko-ekonomických souvislostech. Zachytila projevy zániku tradičních institutů jako např. kmotrovství i zánik schopnosti společného prožívání s druhými, stejně jako fakt vytrácení vědomí posvátna narození, umírání a smrti blízkého člověka.

Práce je opatřena vzorným poznámkovým aparátem, rozsáhlým seznamem pramenů a literatury a dokreslující obrazovou dokumentací. Tuto po všech stránkách zdařilou publikaci z pera fundované badatelky přivítají nejen odborníci, ale se zájmem po ní sáhne jistě i laická veřejnost. Pojednávaná tematika se týká každého z nás.

Miloslava Turková

Milena Lenderová a kolektiv: Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2002, 198 s.

Mezi řadou publikací věnovaných z různých pohledů ženám a ženské problematice by v žádném případě neměla zapadnout útlá knížka *Eva nejen v ráji* (s podtitulem *Žena v Čechách od středověku do 19. století*), kterou editovala Milena Lenderová. Jedná se o sborník, na němž spolupracovalo jednotlivými studii z rozdílných oblastí svého zájmu a specializace více autorů, přičemž editorka vedle vlastního autorského podílu (kapitola *Dívčí a ženské deníky 19. století* a spoluautorství na studii *Barokní čtenářky: Eleonora a Anna Kateřina Šporkovy, Marie Arnoštka Eggenbergová*) vypracovala zasvěcený úvod a závěrečné slovo.

V úvodním vstupu Milena Lenderová upozornila, že v „českých zemích je vývoj *gender history* opožděný a že dějiny ženy a jejího světa našly až dosud své místo především jako součást každodenní kultury a historické demografie“. A doplnila, že „dějiny ženy vlastně neexistují a postihnout můžeme jen dějiny lidí, dějiny vztahů, do nichž obě pohlaví vstupují a v minulosti vstupovala. *Gender history* se odvíjí od dějin duchovních, dějin každodennosti, dějin mentalit. Nelze ji redukovat na dějiny diskriminace žen.“ A to by měly potvrdit – a také potvrzují – příspěvky jednotlivých autorů.

První studie *Žena evropského středověku v zajetí své doby* od Boženy Kopečkové je věnována několika úvahám o ženách ve středověku s důrazem na českomoravské prostředí. Žena ve středověku měla v podstatě dvě možnosti – zůstat pannou (tj. žít jako svobodná neprovdaná žena) nebo se